Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України

Олена Кривицька,
кандидат історичних наук,
науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
НАН України

Україна чи не єдина з колишніх республік СРСР, де, за багатонаціонального складу населення, вдається уникати міжетнічних конфліктів. Чи вдасться і в подальшому зберігати статус-кво? Адже практика свідчить, що нове тисячоліття характеризуватиметься зростанням міжетнічних конфліктів, які вибухатимуть в усьому геополітичному просторі – незалежно від системи суспільно-політичних відносин. Тому наймасштабніші конфлікти відбуватимуться не між соціальними класами, а між народами різної культурної ідентифікації.

Характеризуючи етнополітичну ситуацію в Україні, слід зауважити, що вироблений і перевірений практикою досвід співіснування різних етносів в країні дозволяє говорити про принципово нову модель міжнаціональних відносин. Українська держава послідовно враховує такі особливості етнонаціональної ситуації в регіонах, як неоднакова чисельність, дисперсність розселення, різний соціально-економічний розвиток районів, де проживають представники етнічних спільнот. Моніторинг міжетнічної ситуації, здійснений 2002 року Держкомнацміграції, свідчить, що у нас спостерігається **безконфліктний, інтегративний тип** розвитку міжнаціональної взаємодії. З перших днів незалежного існування Україна прагне створити умови для рівноправного розвитку та активної участі в соціально-економічному житті представників усіх меншин (22 % від усього населення України) [1], котрі разом з українцями складають єдину етнонаціональну структуру суспільства.

Така суспільна тенденція досягається завдяки виваженій і ефективній

етнополітологія

державній етнополітиці, що базується на міжнародних правових актах і чинному законодавстві. Хоча сьогодні вже потрібні як нові законодавчі акти, так і зміни до вже ухвалених. Так, у процесі практичного застосування Закону „Про національні меншини в Україні" виникають суперечності. Зокрема, науковці та держслужбовці зауважують, що в цьому акті немає чіткого визначення критеріїв щодо зарахування певних етносів до національних меншин.

Підтримання атмосфери толерантності, усунення чинників міжнаціональної напруженості і конфліктів є одним з головних завдань України як демократичної держави. Цьому сприяють укази Президента України та доручення Кабінету Міністрів. Особливе значення у цьому зв'язку мають Розпорядження „Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств" (21 вересня 2001 р., № 252), відповідне доручення Прем'єр-міністра України від 2 жовтня 2001 р., № 13537/1. У січні 2002 року Кабмін затвердив Комплексні заходи щодо розвитку культур національних меншин в Україні на період до 2005 року, а також Комплексні заходи щодо державної підтримки збереження культурної спадщини кримських караїмів і кримчаків до 2005 року.

У цьому зв'язку зазначимо, що етнонаціональна політика України в пострадянську добу виходила з критеріїв: загальноприйнятого визначення населення держави як „український народ", „українська нація", „багатонаціональна держава" (очевидно, з часом буде звичайною справою, як і в інших країнах, визначати „українську націю" як сукупність усіх громадян України); орієнтації на розбудову демократії та громадянського суспільства з рівними правами і обов'язками всіх громадян незалежно від етнічного походження; поступового розв'язання етнокультурних проблем національних меншин (хоча всі громадяни України в загальногромадянському розумінні є українці, разом з тим вони мають українське, польське, німецьке чи інше походження); реалізації комплексної програми розвитку української культури на всіх теренах сучасної України; подолання тенденцій політизації національно-культурних рухів на основі засвоєння демократичних цінностей відкритого суспільства.

Найважливішою передумовою гармонійного розвитку всіх етносів в українському суспільстві є вирішення економічних проблем, подолання системної кризи, яку переживає Україна. Така криза в поліетнічній державі може призвести до девальвації національних цінностей, ксенофобії, проявів сепаратизму.

Отже, вибух національної ідентифікації пострадянської доби може стати конфліктогенним чинником в умовах соціокультурної трансформації української держави. Цей процес загострюється суттєвою етнорегіональною мінливістю та нерівномірністю.

Процес етнічної ідентифікації України багато в чому унікальний. Наша

держава являє собою нетиповий (за європейськими стандартами) зразок держави з неповторними ознаками етнополітичного поля: етнічна карта України, що підтвердили дані Всеукраїнського перепису населення 2001 року, складається як з дисперсних, так і з компактних груп, що може використовуватися підставою для вимог як національно-культурної, так і національно-територіальної автономії; кількісно найбільший етнос – українці – мають дискримінований статус рідної мови; асиміляційну загрозу становить не етнічна більшість, а етнічна меншість – росіяни (йдеться про асиміляцію в російську культуру); зосередженість основних продуктивних сил України в регіонах, де домінує культура (мова) національної меншини; суспільно-політична розчленованість держави має виразний регіональний вимір.

Реальний поступ України у напрямку до демократизації окреслює перед державою проблему збереження, відтворення етнокультурних цінностей і потреб всіх етносів як запоруку гармонійного безконфліктного розвитку суспільства.

Сучасна ціннісна система народу України визначалася багатьма чинниками, серед яких слід було б виокремити її історично сформований культурний код, специфіку існування в рамках колишнього СРСР, національну самодостатність суспільства. Українська традиційна культура зазнала величезних змін і трансформації в радянський період. Радянський федералізм, як це не парадоксально, фактично функціонував не як спосіб консолідації нації на основі корінних етносів, а радше як засіб їх уніфікації в рамках багатоетнічної держави. Ключова роль у цьому процесі (фактично – стагнації національного розвитку) відводилася конституюванню такої не зовсім зрозумілої спільноти, як національність. Національність людини слугувала головним знаком її етнічної ідентифікації й самоідентичності, відвертаючи етнічну асиміляцію чи зміну етнічної ідентичності, що забезпечувало об'єктивну основу політики підтримки територіально базованих національностей. Така політика ставила за мету не допустити створення альянсів між сусідніми етнічними групами та підірвати здатність будь-якої національності діяти як свідома національна сила. Консолідацію націй стримувала також соціальна політика, котра розшаровувала кожний етнос за класовою ознакою. Крім того, було розроблено механізми, які ставили національні політичні еліти в цілковиту залежність від реальної влади, збільшуючи соціальну відстань між владою та її етнічною складовою.

Зміна економічної, політичної, духовної ситуації в Україні призвела до значних видозмін внутрішніх відносин українського етносу, які існували в радянський період, а також до його відносин з іноетнічними групами, котрі проживають на терені держави. По-перше, ці міжетнічні відносини стали складнішими, різноманітнішими; по-друге, намітилися тенденції, які породжують етнічні протиріччя. Головна небезпека – у розколі

етнополітологія

української нації на грунті регіональних, релігійних, політичних протиріч. Тому актуальною для України є сьогодні проблема культурно-господарської інтеграції усіх етносів, що проживають в країні.

Пострадянська ідентифікація супроводжується кризою суспільної свідомості, яка полягає в розколі ментальності соціуму України. Це є наслідком перебування східних регіонів у межах російської імперії, тоді як західні регіони не тільки зберегли прадавні риси автентичної української культури, але й збагатили її за рахунок зв'язків з країнами Центральної Європи [2].

Західно-індивідуалістичний менталітет	Орієнтує особистість на саму себе у вирішенні питань; держава – засіб для досягнення своїх первинних цілей; традиції спілок, товариств, громад.
Російсько-общинний менталітет Східної України	На першому місці – служіння державі; общинно-соціалістичні ідеали серед російськомовного населення; тяжіння до авторитарних методів управління.

Отже, конфліктність пострадянської самоідентифікації в Україні полягає в тому, що значна частина населення тяжіє до „радянської ідентичності". Прикметно у цьому зв'язку, що, за даними Київського міжнародного інституту соціології при університеті „Києво-Могилянська академія", позитивне ставлення до незалежності України демонстрували до 72 % опитуваних (1992 – 2001 рр.) [3]. Щодо специфіки самоідентифікації в Україні, то вона полягає в поляризації між національною ідентифікацією та різновидами групової культурної ідентифікації, суперечливістю між міфами про національну ідентичність та інтересами окремих груп населення [4].

Конфліктність пострадянської ідентифікації українського суспільства створюється, перш за все, умовним розколом між Сходом – Заходом, що підтвердили, зокрема, президентські вибори 2004 року. Суспільна свідомість амбівалентна, в ній мирно співіснують протилежні орієнтації: на квазірадянські структури, а звідси – комплекс національної меншовартості, з одного боку, і надзвичайна націоналізація, орієнтація на Захід – з іншого.

Безумовно, те, що ми й досі не маємо чіткої державної ідеології, політичної мети, громадянського суспільства, тільки поглиблює кризовий синдром пострадянської ідентифікації. За таких умов у суспільстві існує „розкол щодо пріоритетних національних інтересів і цінностей" [5].

У 1989 – 1990 роках сектор філософії і соціології націй та етносу Інституту філософії НАН України провів загальноукраїнське дослідження етнонаціональних і територіальних орієнтацій народу України. Деякі сюжети цієї праці наведено у **таблиці** [6].

Олена Кривицька

Ідентифікація із спільностями

Спільності	Кількість відповідей %
1.Людина XX ст.	14,8
2.Громадянин світу	11,5
3.Людина європейської культури	6,7
4.Представник свого народу	34
5.Людина східної культури	1,8
6.Житель даної місцевості	31
7.Не замислювався	5,7

Зазначені спільності мають сенс:

$\frac{35}{17}$ людина XX століття – світоглядні установки на нові тенденції сучасності; підозріла позиція щодо традиційності;

$\frac{35}{17}$ громадянин світу – активна антиетнічна позиція; можливий космополітіум як людей широкоосвічених, ерудованих, так і малоосвічених індивідів у стані заперечення національних цінностей;

$\frac{35}{17}$ людина європейської культури – орієнтація на європейську культуру, високий тип освіченості;

$\frac{35}{17}$ представник свого народу – класична установка на приналежність до етносу батьків;

$\frac{35}{17}$ людина східної культури – орієнтація на екзотичні культурні шари, переважно релігійного змісту;

$\frac{35}{17}$ житель даної місцевості – установка на приналежність до територіальної спільності. Тут можливі два різновиди індивідів: ті, які сприймають сусідські зв'язки як синтез етнічних культур, та ті, які не рефлексують такого синтезу.

Індикатором органічності установок на ідентифікацію з певними спільностями виступає, зокрема, установка на пізнання історії іншого народу. В основному всі спільності фіксують високий ступінь зацікавленості в історії інших етносів. Структура свідомості своєї спільності у різних етносів України дуже специфічна. Наведемо приклади.

Українці. Найбільш виразна для них ідентифікація за національною приналежністю (42 %); на другому місці – ідентифікація з радянським народом (41 %); на третьому – територіальна спільність (32 %), на четвертому – культурна спільність, тобто „людина XX століття".

Росіяни. На першому місці – ідентифікація з радянським народом (47 %), на другому – космополітична спільність (31 %), далі йде приналежність до свого народу (24 %) і до територіальної спільності (24 %). Така структура свідомості може означати досить значні тенденції денаціоналізації і розвиток почуття певної екстериторіальності. Росіянин в Україні віддає помітну перевагу культурно-інформаційним спільностям космополітичного ґатунку.

Поляки. Перші місця посідають установки на власний етнос (35 %) і

етнополітологія

європейську культурну спільність (33 %), дещо менша інтенсивність орієнтації на космополітичну єдність – 29 %. Установка на приналежність до багатонаціональної спільності радянського народу удвічі слабша, ніж у росіян та українців (21 %).

Болгари. Величезної інтенсивності установка на приналежність до радянського народу – 66 % (!). На відміну від поляків і росіян, у яких досить розвинуте почуття екстериторіальності, у болгар яскраво виражена ідентифікація з даною місцевістю (95 %). Але ідентифікація з власним етносом слабша, ніж у росіян (17 %). Установка на космополітичні спільності наближається до ступеня українського етносу (21,8 %).

За сучасної доби, коли відбувається мерсеризація народів та маргіналізація носіїв культури, надто важливим є поняття якості національної культури, структури національного менталітету. На нашу думку, національний менталітет складається з трьох елементів: національний дім; духовна культура народу; історична доля народу.

В соціологічні анкеті кожний елемент культури був репрезентований блоком певних моментів. **Національний дім** – родинні зв'язки, національний одяг, рідна земля тощо. **Духовна культура народу** – мова, фольклор, традиції, література. **Історична доля народу** – необхідність зберігати себе як народ, національні кривди, національне лихо.

Розглянемо інтенсивність установок чотирьох народів України.

Структура національного менталітету

Компоненти менталітету	Етноси			
	Українці	Росіяни	Поляки	Болгари
Національний дім	39	37	27	42
Духовна культура народу	40	46	47	41
Історична доля	20	17	25	16

Порівняння показників самопочуття кількох народів дозволяє скласти деякі попередні враження. У структурі етносвідомості українців бачимо збалансовані установки на основи людського життя і духовні цінності народу. Така збалансованість свідчить про стабільність, нормальний реалізм, духовне здоров'я нації.

Аналіз та порівняння показників свідчить, що на блок запитань „Історична доля" респонденти реагували досить стримано. Етнічні установки росіян можна охарактеризувати як „синдром мігранта": підвищена увага до духовних компонентів національної культури та акцент на цінності національного дому. Ще виразніше цей синдром виявляють поляки. Їм притаманний високий рівень усвідомлення власної відповідальності за історичну долю нації. Певну врівноважену етнічну свідомість репрезентують болгари – домінування цінностей дому та

духовних вартостей народу.

Процес національної ідентифікації, формування національних інтересів і свідомості дуже латентний. Тому варто звернутися до результатів етносоціологічних обстежень, що проводяться Центром етносоціологічних досліджень Інституту соціології НАН України з 1989 року (з інтервалом у 2,5 року) в 10 областях України. Вони стосуються українців і національних меншин, які становлять самостійні етнічні популяції на території країни (росіяни, білоруси, євреї, болгари, поляки, угорці). Етносоціологічні опитування (2001р., 2003 р.) засвідчують, що ці етногрупи, як і кримські татари, чехи, словаки та інші, відзначалися гнучкою системою етнічної ідентифікації етнокультурних орієнтацій. Опорними компонентами в її структурі виступають національні інтереси, етнопсихологічні стереотипи, ціннісні орієнтації.

Ядром етнічної ідентифікації, як правило, є етнічні автостереотипи. Зокрема, в ході опитувань серед українців з'ясувалася вагомість в етнічній свідомості уявлень про етнокосолідуючу роль мови, літератури, рис характеру, національної символіки, історії державності тощо. Ці емпіричні характеристики становлять універсальний набір для кожного етносу і можуть бути згруповані в три блоки: етнокультурний, власне психологічний, політико-світоглядний. Потенціальна конфліктність етнічної ідентифікації підігрівається міфологемами національної свідомості, радикальними гаслами та фальсифікаціями історичної пам'яті.

Найвагомішим компонентом у структурі етностереотипів залишається етнокультурний (включаючи мову). Найвідчутніше етнокультурна основа в сучасній етнічній ідентифікації фіксується у румун, молдован (73 – 70 %), менше – у євреїв (46 %); близько 50 % – у росіян, поляків, греків [7].

Слід зазначити, що вага етнокультурних стереотипів у всіх етносів зменшилася у порівнянні з 1990 роками. Натомість зростає вага політико-світоглядних компонентів. Це засвідчує, що політизація все більше впливає на сучасну ідентифікацію етнічних спільнот. Варто відзначити, що самооцінка за мовою переважає в українців, росіян, румун, угорців; за елементами традиційної культури – у білорусів, болгар, поляків. Самоідентифікація євреїв концентрується передусім навколо історії народу (54 %). Прикметною рисою сучасної етнічної ідентифікації в Україні є актуалізація історичної пам'яті. Це виявляється в поширеності уявлень, що історія свого народу – один з суттєвих елементів етносамоідентифікації (до 30 % в середньому). Причому серед деяких меншин (особливо болгар, греків, гагаузів, угорців) спостерігається значне поширення цього елемента.

Отже, внутрішньо суперечливий процес пострадянської ідентифікації, схильність етносів до національного самоствердження, протиставлення „ми – вони" створюють певну конфліктність в українському суспільстві.

Частина респондентів через етнічні стереотипи відчуває труднощі і

етнополітологія

концентрує самосвідомість навколо етноніму (самоназви). Найбільша їх кількість серед росіян – 16,5 %. Для свідомості євреїв, греків, росіян властиве уявлення про консолідуючу роль спільної території. Менше став проявлятися компонент, пов'язаний з віросповіданням. У поляків, євреїв, румунів, молдован він є високим, а в греків, росіян усвідомлюється слабко. Щодо таких елементів ідентифікації, як національна символіка, державність народу, національні образи, то вони найчастіше мають мінімальну вагу.

Особливість сучасної етнічної ідентифікації полягає в тому, що в українців і росіян зміни в структурі етностереотипів відбуваються м'яко, навіть еволюційно. У інших етносів цей процес вкрай нерівномірний. Стереотипи, пов'язані з консолідуючою роллю спільної території, віросповідання, притаманні кримським татарам, кримчакам, караїмам. Така „розгалуженість" етнокультурної основи ідентифікації створює несприятливі передумови для міжнаціонального спілкування в Україні.

Слід додати, що складним компонентом сучасного процесу ідентифікації виступає етнічне самопочуття, як етнокультурне, так і соціально-політичне. Дослідження емпіричного матеріалу Інституту соціології НАНУ довели, що етнічне самопочуття впливає на формування стійких національних і політичних інтересів. Вдоволення чи невдоволення викликають такі складові суспільного життя: міра реалізованості стосовно рідної мови, культури; відтворення історичної пам'яті; вільний вияв своєї етнічності.

Опитування останніх років засвідчують зниження рівня самопочуття деяких етнічних груп. Безумовно, погіршення умов життя внаслідок економічної кризи охопило всі етнічні групи. Це констатували молдовани, румуни, угорці, росіяни. Звідси постає питання, чи маємо тут справу з дискримінацією? Одна з причин, на нашу думку, криється в територіально-регіональній різниці економічного розвитку України. Це поєднується з нерівномірністю розселення, матеріального забезпечення деяких регіонів (Крим).

Отже, рівень самопочуття етнічних спільнот залежить від їх економічного розвитку, соціального захисту, рівня матеріальної забезпеченості, а не від (що дуже важливо) етнічних почуттів чи міжнаціонального протистояння.

Складність процесу пострадянської ідентифікації, обмеженість ідентифікаційного простору національно-державницької парадигми самовизначення після розпаду СРСР зосереджує в собі конфліктний потенціал. Подальше поглиблення суперечностей процесу ідентифікації може призвести до таких, на наш погляд, етноконфліктів.

Із здобуттям незалежності України постала проблема національно-етнічного самовизначення. Завдання етнічної ідентифікації ускладнюється її полікультурністю:

- російська ідентичність охопила майже весь ідентифікаційний простір;
- різновекторність етнічної ідентифікації регіонів Східного і Західного;
- обстоювання власної ідентичності депортованими народами (кримськими татарами, греками);
- посилення ролі етноконфесійного чинника, розкол церков.

Конфлікти	Головний суб'єкт
Конфлікти, в основі яких вимоги політичної автономії.	Народи зі спільною мовою, культурою, походженням, у яких з'являється національне усвідомлення на основі етнічної чи політичної взаємодії.
Викликані релігійно забарвленими рухами етнічних груп.	Територіально осібна частина народу, яка може відрізнятися від основного народу. Виняткова прихильність до власної культури, страх втрати національної самобутності.
Викликані націоналістичними прагненнями народів, розділених внаслідок перебудови кордонів.	Громадсько-політичні рухи; ставлять за мету об'єднання співвітчизників; зберігають культурно-релігійну замкненість у межах держави.
В основі яких протиріччя на релігійному грунті.	В поліконфесійних державах, в тому числі й в Україні, релігія сприяє згуртованості етногруп перед етносами, які сповідають іншу релігію.
Пов'язані з „відновленням історичної справедливості".	Порушення громадянських прав етносів супроводжує такий тип конфліктів.

Ось чому рівень загострення суперечностей національних проблем визначає стан етнополітичної стабільності суспільства. Етнопсихологічні та етнокультурні відмінності активно використовуються різними групами політичної еліти, що відчувалося під час президентської кампанії 2004 року (захід – В. Ющенко, південь і схід – В. Янукович). А, по-друге, ці відмінності підштовхують представників еліти окремих етносів ставати на шлях самоідентифікації на грунті національно-територіальної осібності. Що призводить до посилення тенденцій регіоналізації.

Регіоналізм дістається у спадок країнам, що здобули незалежність від колишніх імперсько-тоталітарних систем, до складу яких вони входили. По-друге, він є наслідком нерівномірності розвитку політичного, економічного, культурного потенціалу окремих територій. Україна щодо цього не є винятком. Тенденціям етнокультурного регіоналізму й загостренню міжетнічних суперечностей сприяють відмінності в моралі, історії, культурі. При цьому варто очікувати, що в міру розвитку інтеграційних процесів, розширення зв'язків між народами (особливо в прикордонних районах) створюються умови для реалізації намірів деяких сепаратистських сил втілити в життя принцип національного самовизначення, що особливо актуально для західних і південних регіонів країни.

В умовах суспільної трансформації, міжнародної інтеграції,

етнополітологія

погіршення соціально економічного стану, зубожіння населення, міфологем в етнічній та культурній сфері, крайній націоналізм або шовінізм в сукупності створюють дуже небезпечну ситуацію, котра може призвести до розпаду держави. Брак прозорої ієрархії між принципом територіальної цілісності держави й правом націй на самовизначення вже призвів до спалаху воєнних конфліктів в деяких країнах.

Сьогодні майже не згадують, що український народ на референдумі висловився за двопалатний парламент. Але останній є ознакою федеральної країни, утвореної з окремих самостійних земель, автономних республік, округів тощо. А в Україні одна з гострих проблем – надто неоднакові умови історичного і культурного розвитку регіонів, різні політичні, економічні, конфесійні інтереси та орієнтації етногруп, навіть українців за походженням. Потенційною загрозою сепаратизму є недостатнє забезпечення надійних внутрішніх зв'язків між регіонами. Особливо по лінії Захід – Схід. Біполярність українського суспільства в регіональному розрізі загострюється міжрегіональними диспропорціями в економічному розвитку, диференціаціями між показниками обсягу промислової продукції на душу населення у регіонах: 1991 року – у 2,2 раза, 1999 – у 12 (!) разів [8].

На тлі кризового синдрому України в умовах перманентних політичних скандалів конфронтацію здатні створити два сегменти українського поліетнічного соціуму: перший – національно-орієнтований, другий – регіонально-територіальний. В цьому полягає криза пострадянської ідентифікації, з якою не хочуть розлучатися певні групи поліетнічного суспільства.

Недоцільно применшувати значення регіонального чинника в процесі посттоталітарної етнічної ідентифікації. Перед Україною все гостріше постає питання зваженої регіональної політики [9]. Слушною є думка, що глобалізація розхитує основи державного суверенітету, а відтак загострює проблему територіальної цілісності [10].

У цьому зв'язку нагадаємо, що українська етнічна територія складається з багатьох історико-географічних та етнографічних земель. Упродовж століть вони входили до складу різних держав. Процеси формування цих земель зумовлені досить глибокою різницею в історичному розвитку, етнокультурними та демографічними особливостями, структурою господарств. Не всі етнічні землі входять до складу сучасної держави, а споконвічна роз'єднаність породила глибокі відмінності у етнопсихології населення. Небезпека криється у проведеному ще в 1930 роки адміністративно-територіальному поділі України без урахування історичних та етнокультурних ознак.

Конфліктність можуть спровокувати спроби забезпечення духовної єдності без врахування значної соціально-економічної нерівності регіонів. Головним завданням є збереження територіальної цілісності України.

Прорахунки в цьому питанні призведуть до соціально-економічної і значної політичної напруги в суспільстві, до міжконфесійних конфліктів, загрози суверенітетові країни. Не випадково деякі російські дослідники намагаються протиставити дві політичні культури, що склалися в Україні – „самостійницьку" західну та „малоросійську" східну, а звідси: орієнтація на „захід" загрожує цілісності України. Справа в тому, що в умовах глобалізації невиважена державна регіональна політика, з одного боку, а з другого – процеси етнічної ідентифікації, політизації національних меншин можуть спровокувати „самостійне" плавання певних регіонів [11]. При цьому можливе застосування югославського сценарію до України.

Отже, в XXI столітті, якщо йтиметься про мирне співіснування етнічних спільнот, Україні потрібна міжнаціональна стабільність, громадянський мир як запорука прогресивного потенціалу. Не зникне сама по собі проблема федералізації України. Щоб зберегти унітарність, територіальний поділ слід привести у відповідність з історичним досвідом, вимогами часу.

Україна – гетерогенна держава як в етнічному, так і в мовному відношенні, де характерним є незбіг між етносами та їхніми мовами. Ці особливості етнополітичного розвитку України визначаються факторами, основні з яких:

- **культурно-етнографічний** – територію України можна умовно поділити на етнографічно-українські області центру і заходу та на зону „нових земель" – схід і південь;
- **соціально-історичний** – за цим критерієм розрізняються дві групи областей: ті, що входили до складу держав Центральної та Південно-Східної Європи, та області, які входили до складу Російської імперії до 1939 року;
- **конфесійні:** за ними суттєвою є межа між православними та греко-католиками (йдеться, передусім, про Закарпаття і Галичину).

Конфліктність пострадянської самоідентифікації простежується в регіональному розрізі. Абсолютна більшість українців Заходу – україномовна, Півдня і Сходу – російськомовна. Однак це розмежування проявляється і в різних політичних орієнтаціях, оцінках і поглядах на майбутнє. Поза основним масивом українських етнографічних земель розвивалося Закарпаття, що обумовило специфіку ідентифікації регіону. Тут особлива ментальність та проблеми, породжені поліетнічністю і прикордонним статусом. Певні етнічні групи мають локальну свідомість. На етнокультурну домінанту регіону впливає низка економічних факторів – міграція трудових ресурсів, однобічний розвиток аграрного сектора тощо.

Особливе місце в процесі пострадянської ідентифікації у Закарпатті посідає етнічний чинник. Тут співіснують чотири етноси: українці (80 %), угорці (12 %), росіяни (2,5 %), румуни (2,6 %) [12]. Закарпатці завжди

етнополітологія

намагалися зберегти свою локальну ідентичність, навіть під пресом радянської національної політики. На цьому зараз і спекулюють деякі діячі: від тверджень про „загальнокарпатський панрусизм" до вимог заборони „русинського етносу". Зрозуміло, це може призвести як до поляризації між прибічниками „русинства" і „українофільства", так і до міжетнічної напруги.

Певною проблемою є визначення статусу русинів, які визнані субетнічною групою. Але ж русини вимагають для себе статусу офіційної етнічної групи. На конгресі в Ужгороді 1999 року представники русинської спільноти вимагали відкрити школи з русинською мовою навчання, кафедри в Ужгородському університеті, включити їх у перепис 2001 року як етнічну групу. Процесові самоідентифікації русинів властива подвійна ідентичність – загальноукраїнська і локально русинська. Безумовно, перспективи ідентифікації русинів та деяких субетносів залежать від рівня національної свідомості та політичних орієнтацій національної еліти.

На активізацію русинофільства вплинули загальний перехід багатьох країн Європи від тоталітаризму до демократії, етнічне відродження, що охопило всі етноспільноти на пострадянському просторі, економічна криза, яка особливо гостро позначилася на периферійних районах країни.

Особлива складність міжетнічної ситуації на Заході України полягає в тому, що, паралельно з відродженням русинського руху, почався процес активної етнічної ідентифікації інших груп. Виникнення етносоціальної напруги можливе як наслідок дій певних політичних кіл Угорщини, які відкрито підтримують рух „політичного русинства". Деякі засоби масової інформації Угорщини перекручують стан міжетнічних відносин у Закарпатті, агітують за повернення Закарпаття до складу Угорщини.

З українського боку робиться все можливе для розвитку угорської громади відповідно до чинного законодавства та міжнародних правових актів. На підтвердження наведемо статистичні дані: 2001 року в Україні угорською мовою в дошкільних закладах виховувалося понад 1900 дітей, у 2001/2002 навчальному році функціонувало 68 шкіл з угорською мовою навчання. Вчителі угорської мови готуються в Ужгородському державному університеті і Мукачівському педагогічному училищі. З вересня 2001 року розпочав роботу ліцей з угорською мовою навчання у Тячеві. У Берегові діє угорський драматичний театр. Угорською мовою 2001 року випущено 16 книг загальним накладом 251 тисяча примірників [13]. Отже, держава прагне забезпечити повнокровне духовне життя всіх етносів, захистити їх етнокультурні права.

У західному регіоні компактно проживає етнічна група румунів (0,3 %). Вона зосереджена переважно в Чернівецькій області [14]. Конфліктність розвитку румунського етносу обумовлюється певною політикою політичних кіл Румунії, які відверто висувають територіальні претензії до України. Цим підігрівалися антиукраїнські настрої серед румунського

населення. В останні роки лунають пропозиції створити національно-територіальні утворення румун [15]. Цьому сприяє незавершеність розпочатого 1992 року процесу переговорів про водні кордони між Україною і Румунією. Конфлікти між румунами та іншими етногрупами регіону провокуються румунськими націоналістичними організаціями в прикордонних районах, які висувають гасло перегляду державних меж України.

Гармонізації процесу самоідентифікації румун заважає антиукраїнська кампанія в румунських ЗМІ щодо ситуації в басейні Дунаю, порушення румунськими моряками водних кордонів з Україною (наприклад, у вересні 2004 року). Слід зауважити, що ці дії підтримуються румунською спільнотою в Україні на чолі з Товариством румун ім. Г. Кажбука. На жаль, діяльність представників румунської еліти нерідко виходить за межі культурницької сфери, що пов'язано з політизацією етнічного ренесансу та діяльністю політичних кіл Румунії, які актуалізують питання національно-територіальної автономії.

Незавершеність процесу етнічної ідентифікації українського народу відбивається у наявності його локальних груп – лемків, бойків, гуцулів, литвинів, русинів [16]. Це породжує слабкість внутрішньонаціональних зв'язків та невизначеність національної свідомості. Гострота самоідентифікації цих етногруп обумовлюється питаннями соціогуманітарного напрямку.

На нашу думку, конфліктність етнокультурних процесів у західному регіоні зумовлена комплексом факторів:

- зволікання з проведенням земельної реформи;
- недостатня увага до розвитку місцевої промисловості, а особливо – до малого бізнесу;
- тим, що й досі не розроблено наукової концепції комплексного розвитку західного регіону та прикордонних районів;
- ігнорування економічної та етнокультурної специфіки.

Ці фактори можуть призвести як до різкої радикалізації політичних сил, так і до зростання потенціалу сепаратизму в регіоні.

Суперечливість та неоднозначність самоідентифікації пов'язана з політичними орієнтаціями та міжнаціональними стосунками Сходу і Півдня України. За радянських часів ці регіони були перетворені на промислову зону, що спричинило міграцію російськомовного населення, самих росіян та певну асиміляцію місцевого населення. В результаті змінилася питома вага росіян в найбільш промислово розвинених областях [17].

Конфліктність процесу етнічної ідентифікації східних регіонів полягає в тому, що:

- національна ідея не стала за роки незалежності головною у масовій свідомості населення;

етнополітологія

35
17 різка зміна статусних характеристик українців і росіян – росіяни

Область України	Кількість у % підсумку			
	Українці		Росіяни	
	1989	2001	1989	2001
Донецька	50,7	56	43,6	38
Луганска	51,9	58	44,8	39
Миколаївська	75,6	81	19,4	14
Одеська	54,6	62	27,6	20
Харківська	62	70	33	25

психологічно не можуть примиритися зі статусом національної меншини;

35
17 значна питома вага українців, що втратили рідну мову;

35
17 традиційна історична, економічна, культурна орієнтованість на північного сусіда, яка підтримується з боку офіційних представників Росії;

35
17 асиміляція національної еліти в російську.

Характерним для східного регіону є те, що в ньому, з одного боку, проживає більшість українців (майже 79 %), а з іншого – більша частка російського населення – 54 % [18]. Цифри тільки підтверджують розмаїття національної ідентичності у південно-східних областях. Досі живучі радянські упередження до націоналістичної ідеї, схильність до так званого інтернаціоналізму, коли труднощі ідентифікації за етнічною ознакою почали оцінюватися як суспільне надбання. Дається взнаки і така спадщина радянського минулого, як комплекс меншовартості українців. Ось чому так важко й болісно відбувається процес ідентифікації української частини населення.

У комплексі цих факторів слід шукати причини популярності пострадянської ідентичності. З цим пов'язано й те, що процес створення незалежних держав перетворили російське населення на національну меншину. Російська еліта зробила ставку на утвердження російських культурних цінностей і дискримінацію української мови та культури в районах з більшою часткою росіян. Саме тут найбільш популярні ідеї слов'янофільства та проросійські настрої. Крім того, в східних районах найсильніші денаціональні тенденції суспільної свідомості українців. Про це свідчать дані: російською мовою володіють 74 % українців, а українською 65 %. Російськомовне населення на Сході становить понад 70 % [19]. Російська етнічна група має високий коефіцієнт співпадіння рідної мови з мовою своєї групи. Така ситуація є суттєвим етнополітичним фактором у взаєминах між двома найбільшими етносами України – українцями і росіянами. Найпалкіші дискусії між ними виникають саме з мовних питань, мова стає предметом політичних спекуляцій.

(Закінчення в наступному номері).